

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

موسسه آموزش عالی باختر ایلام

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق (M. A)

گرایش: حقوق جزا و جرم شناسی

حبس زدایی از منظر فقه

توسط:

فرصت اکبری

استاد راهنما:

دکتر جهانشاه شکری

استاد مشاور:

دکتر اسماعیل قمری

بهمن ماه ۱۴۰۱

به نام خدا

تأییدیه اعضای کمیته دفاع پایان نامه

حبس زدایی از منظر فقه

توسط:

فرصت اکبری

پایان نامه ارائه شده به تحصیلات تکمیلی مؤسسه به عنوان بخشی از فعالیت های
تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته ی:

حقوق جزا و جرم شناسی

از مؤسسه آموزش عالی باختر ایلام

ایلام

جمهوری اسلامی ایران

در تاریخ ۱۴۰۱/۱۱/۲۶ توسط هیأت داوران زیر ارزیابی و با درجه بسیار خوب به تصویب نهایی رسید.

..... دکتر جهان شاه شکری، استادیار گروه حقوق (راهنما و رئیس هیأت داوران)

..... دکتر اسماعیل قمری، استادیار گروه حقوق (مشاور)

..... دکتر ایوب نوریان، استادیار گروه حقوق (داور)

..... دکتر مجتبی عباسی، استادیار گروه حقوق (داور)

بهمن ماه ۱۴۰۱

اظهار نامه دانشجو

موضوع پایان نامه: حبس زدایی از منظر فقه

استاد راهنما: دکتر جهان شاه شکری

نام دانشجو: فرصت اکبری

شماره دانشجویی: ۹۹۱۱۵۸۰۴۲

این جانب دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم شناسی مؤسسه آموزش عالی باختر ایلام دانشکده علوم انسانی گواهی می نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان نامه توسط شخص این جانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده مورد تأیید می باشد، و در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. بعلاوه گواهی می نمایم که مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط این جانب یا فرد دیگری در هیچ جا ارائه نشده است و در تدوین متن پایان نامه چارچوب (فرمت) مصوب مؤسسه را بطور کامل رعایت کرده ام.

امضاء دانشجو:
تاریخ:

فرم حق طبع و نشر و مالکیت نتایج

۱- حق چاپ و تکثیر این پایان نامه متعلق به نویسنده آن می باشد. هر گونه کپی برداری بصورت کل پایان نامه یا بخشی از آن تنها با موافقت نویسنده یا کتابخانه دانشگاه می باشد.

۲- کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به مؤسسه آموزش عالی باختر ایلام می باشد و بدون اجازه کتبی دانشگاه به شخص ثالث قابل واگذاری نیست. همچنین استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی باشد.

تاریخ و امضاء

تاریخ و امضاء

نام و نام خانوادگی دانشجو: فرصت اکبری

نام و نام خانوادگی نماینده تحصیلات تکمیلی: فاطمه شریفی

سپاسگزاری

بدین وسیله از زحمات و تلاش بی دریغ استاد محترم و خانواده عزیزم

صمیمانه سپاسگزاریمی نمایم و همچنین از سایر همکاران و دوستانی که هر کدام به نحوی در تهیه این مجموعه با این جانب همکاری داشته اند تشکر نموده و موفقیت همه آنها را از خداوند متعال خواهانم.

چکیده:

با توجه به منابع فقهی درمی‌یابیم با توجه به تبعاتی که حبس و زندان برای فرد، کرامت انسانی و نهاد خانواده اش به دنبال دارد، فقه اسلامی نیز در صدد آن است تا حد امکان از زندانی کردن اشخاص جلوگیری و مجازات‌های جایگزین را اعمال کند با توجه به مطالب گفته شده در این پژوهش برآنیم که حبس زدایی را از منظر فقه مورد بررسی قرار دهیم تا مشروعیت تصمیم مقنن آشکار شود. بر اساس آموزه های دینی این جایگزین‌ها عبارتند از: نصیحت، میانجی‌گری، طرد و اعراض، تهدید و توبیخ، تشهير، مصادره اموال، پرداخت غرامت، تازیانه، آزادی به شرط شفاعت و... جایگزین های مطرح در قانون جزایی شامل: آزادی مشروط، تعلیق مجازات، جزای نقدی روزانه، بازداشت خانگی، تعویق تعقیب، کار عام المنفعه و... که از بررسی کتب روایی تطبیق فقهی بین آموزه های دینی و قوانین موضوعه صورت گرفته است.

در این پژوهش که با روش کتابخانه‌ای و مبتنی بر تحقیق و توصیف انجام شده است. نتیجه پژوهش این است که مجازات‌ها (مجازات‌های جایگزین)، در حقیقت مجازات‌هایی تعزیری هستند که به استناد ادله اقامه شده بر عمومیت و مشروعیت تعزیر، مقام صالح (حاکم جامعه اسلامی) برای تعیین مجازات‌های تعزیری که پایین تر از حد باشند اختیار داشته و با محدودیتی خاص مواجه نمی‌باشد. لذا با در نظر گرفتن مصلحت بزهکار و جامعه و موقعیت زمانی و مکانی از مجازات‌های جایگزین می‌توان بهره برد. و به همین اساس و نیز با توجه به ادله و مستندات روایی و آراء فقهایی توان مشروعیت حبس زدایی را مورد قبول دانست.

کلید واژگان: حبس، حبس زدایی، فقه

فصل اول: کلیات پژوهش

۱-۱- بیان مسأله.....	۲
۲-۱- ضرورت و اهمیت موضوع تحقیق.....	۴
۳-۱- اهداف تحقیق.....	۵
۱-۳-۱- هدف اصلی.....	۵
۲-۳-۱- اهداف فرعی.....	۵
۴-۱- سؤالات تحقیق.....	۵
۱-۴-۱- سؤال اصلی.....	۵
۲-۴-۱- سؤالات فرعی.....	۵
۵-۱- پیشینه پژوهش.....	۵
۶-۱- روش شناسی تحقیق.....	۷

فصل دوم: پیشینه و مبانی نظری تحقیق

۱-۲- تعاریف.....	۹
۱-۱-۲- جرم.....	۹
۲-۱-۲- جرم در اصطلاح فقهی.....	۹
۳-۱-۲- زندان.....	۹
۴-۱-۲- زندان از دیدگاه قرآن.....	۱۰
۱-۴-۱-۲- واژه سجن.....	۱۰
۲-۴-۱-۲- واژه حبس.....	۱۰
۳-۴-۱-۲- واژه امساک.....	۱۱
۴-۴-۱-۲- واژه نفی.....	۱۱
۵-۴-۱-۲- واژه ارجاء.....	۱۱
۵-۱-۲- مفهوم زندان زدایی.....	۱۱
۶-۱-۲- حبس از منظر فقهی.....	۱۲
۱-۶-۱-۲- حبس به عنوان مجازات حدی.....	۱۳

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۲-۱-۱-۲- حبس به عنوان مجازات تعزیری.....	۱۵
۲-۱-۲-۷- مصادیق حبس در فقه.....	۱۵
۲-۱-۲-۱-۷- حبس قاتل پس از گذشت اولیای دم.....	۱۵
۲-۱-۲-۲-۷- حبس فراری دهنده قاتل از قصاص.....	۱۵
۲-۱-۲-۳-۷- حبس امین بازار در صورتی که در شغل خود خیانت کند.....	۱۶
۲-۱-۲-۴-۷- حبس در مورد حقوق مالی.....	۱۸
۲-۲- مبانی نظری.....	۲۰
۲-۲-۱- ماهیت کیفر حبس در اسلام.....	۲۰
۲-۲-۱-۱- قرآن کریم.....	۲۰
۲-۲-۱-۲- روایات.....	۲۳
۲-۲-۲- حبس و مجرم از دیدگاه فقهی.....	۲۶
۲-۲-۳- مجازات حبس در فقه شیعه.....	۲۸
۲-۲-۴- نقش بازدارنده مجازات.....	۲۹
۲-۲-۵- کرامت انسان و مجازات های اسلامی.....	۲۹
۲-۲-۵-۱- مفهوم کرامت انسان.....	۲۹
۲-۲-۵-۲- اقسام کرامت انسانی.....	۳۰
۲-۲-۵-۳- رابطه مجازات های اسلامی و کرامت انسان.....	۳۱
۲-۲-۶- رابطه مصلحت در تعیین مجازات های اسلامی.....	۳۲
۲-۲-۶-۱- پیشینه مصلحت در فقه.....	۳۲
۲-۲-۶-۲- مصلحت پایه جعل و تشریع احکام شرعی.....	۳۳
۲-۲-۶-۳- ضوابط و معیارهای مصلحت در صدور احکام حکومتی.....	۳۴

فصل سوم: حبس زدایی از منظر فقه

۳-۱- حبس زدائی در فقه جزایی اسلام.....	۳۶
۳-۱-۱- استفاده کمینه از حبس در فقه جزایی اسلام.....	۳۶
۳-۱-۲- امکان تغییر کیفر حبس در فقه جزایی اسلام.....	۳۷
۳-۲- حبس حداقلی در قرآن.....	۴۲

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۴۲	۳-۲-۱- عدم مشروعیت زندان در قرآن کریم.....
۴۳	۳-۲-۱- نظر مفسران درباره آیه:.....
۴۴	۳-۲-۱- نظر آیت الله مکارم شیرازی در تفسیر نمونه:.....
۴۵	۳-۲-۱- نظر آیت الله طباطبایی در تفسیر المیزان:.....
۴۵	۳-۲-۱- حکم حبس ابد برای زنان و نسخ آن با آیه تازیانه.....
۴۷	۳-۲-۱- نظر آیت الله طباطبایی در تفسیر المیزان:.....
۴۷	۳-۳- حبس حداقلی در سنت.....
۴۷	۳-۱- عدم مشروعیت زندان از دیدگاه سنت.....
۴۹	۳-۲- موارد حبس و بازداشت در سنت.....
۵۰	۳-۲-۱- حبس حدی (حبس ابد).....
۵۰	۳-۲-۱- حبس ابد در آمر به قتل.....
۵۰	۳-۲-۱- حبس قاتل به فرمان مولی.....
۵۱	۳-۲-۱- حبس ابد کسی که فردی را نگهدارد تا او را دیگری به قتل برساند.....
۵۲	۳-۲-۱- حبس ابد سارق برای بار سوم.....
۵۲	۳-۲-۱- حبس ابد مشروط زن مرتد.....
۵۳	۳-۲- حبس تعزیری.....
۵۳	۳-۲-۱- حبس باغی.....
۵۳	۳-۲-۱- حبس قاتل پس از عفو اولیای مقتول.....
۵۴	۳-۲-۱- حبس طرار، مختلس.....
۵۴	۳-۲-۱- حبس غاصب و خورنده مال یتیم و خیانت کننده به امانت.....
۵۵	۳-۲-۱- بازداشت موقت.....
۵۵	۳-۲-۱- بازداشت موقت متهم به قتل.....
۵۵	۳-۲-۱- بازداشت موقت تامینی قاتل فراری.....
۵۵	۳-۲-۱- بازداشت کوتاه مدت برای اقامه حد.....
۵۶	۳-۲-۱- بازداشت موقت ناقب.....
۵۷	۳-۲-۱- بازداشت موقت یک روزه مشروبخوار در روز ماه مبارک رمضان.....
۵۷	۳-۲-۱- بازداشت مشروط.....

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵۷	۳-۲-۴-۱- بازداشت مشروط فراری دهنده قاتل از دست اوليا دم مقتول:.....
۵۸	۳-۲-۴-۲- بازداشت مشروط خودداری کننده از ادای دین.....
۵۸	۳-۲-۴-۳- بازداشت مشروط كفيل.....
۵۸	۳-۲-۵- توقیف استعلامی.....
۵۸	۳-۲-۵-۱- توقیف استعلامی ممتنع از ادای دین.....
۵۹	۳-۲-۵-۲- توقیف استعلامی نباش.....
۶۰	۳-۲-۵-۳- توقیف استعلامی مفلس.....
۶۰	۳-۲-۵-۴- توقیف استعلامی شهود.....
۶۰	۳-۲-۵-۵- توقیف استعلامی شاهد دروغگو.....
۶۱	۳-۲-۶- توقیف احتیاطی کوتاه مدت.....
۶۱	۳-۲-۶-۱- توقیف احتیاطی کوتاه مدت مظاهر (اظهار کننده):.....
۶۱	۳-۴-۴- اصول و مبانی مردود بودن حبس در اسلام.....
۶۱	۳-۴-۱- عدم حبس در اسلام.....
۶۱	۳-۴-۲- زندان گرایی و زندان اندازی یک رویه قضایی طاغوتی.....
۶۲	۳-۴-۳- زندان به حکم ضرورت و در موارد استثنایی و اندک.....
۶۲	۳-۴-۴- حبس زدایی در کلام رسول اکرم (ص).....
۶۲	۳-۴-۵- فروپاشی یک خانواده با زندانی کردن مرتکب جرم.....
۶۲	۳-۴-۶- توقیف احتیاطی (بازداشت احتیاطی) در اکثر موارد به جای زندان.....
۶۳	۳-۴-۷- اقدام به تهذیب و اصلاح مجرم در ایام بازداشت موقت.....
۶۳	۳-۴-۸- تعزیری بودن بازداشت موقت.....
۶۳	۳-۴-۹- زندان در تفکر دینی و اسلامی عموماً یک اقدام تأمینی و تربیتی است.....
۶۳	۳-۴-۱۰- حداکثر بازداشت یا توقیف احتیاطی شش روز.....
۶۳	۳-۴-۱۱- تقبیح زندان در آیات قرآن به عنوان مجازات.....
۶۴	۳-۵- نتیجه گیری.....
۶۵	۳-۶- پیشنهادات.....
۶۶	منابع و مأخذ.....

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱- بیان مسأله

حق آزادی که بعد از حق حیات، اساسی ترین حق بشر محسوب می شود جایگاه خود را پیدا کرد. رواج یافتن حقوق شهروندی موجب افزایش تکالیف حکمرانان شد. مردم به دنبال دولت های پاسخگو بودند و انتظار داشتند که حاکمان حقوق اولیه تک تک شهروندان از جمله حق حیات و حق آزادی آنان را به صورت کامل، هم در برابر افراد متجاوز و هم در برابر مسئولان حکومتی حفظ و حراست کنند. اهمیت حقوق اساسی شهروندان به ویژه حق آزادی - سلب آزادی از افراد را به عنوان یک استثنا و آخرین حربه مطرح کرد و گستردگی استفاده از حبس و بازداشت موقت را زیر سؤال برد و سلب آزادی تنها برای جرائم مهم و خطرناک مجاز شمرده می شد. بدین ترتیب، مشروعیت حبس دچار تردید شد و کمتر کسی سلب آزادی از تمام مجرمان را می پذیرفت. (نوایی، ۱۳۹۰، ص ۷۶)

سیاست موفق در حبس زدایی باید مبتنی بر اسلام ناب و احکام فقه اسلام باشد. سیاست حبس زدایی ما باید به یک فرهنگ غالب تبدیل و به جهان معرفی شود. زندان از جمله خشن ترین مجازات ها می باشد. در دین مبین اسلام مجازات زندان در موارد بسیار محدود و مختص اشرار و کسانی است که آبرو و ناموس جامعه را تهدید و به آن تجاوز می کنند یا امنیت و اقتدار نظام اسلامی را به خطر می اندازند. این مجازات خشن به هیچ وجه برای کسانی که تخلف های کوچک انجام داده اند یا مرتکب جرائم غیر عمد از جمله تصادف شده اند مناسب نیست و توصیه نشده است. فقها و صاحب نظران رشته های مختلف در جهت حبس زدایی پاسخ دهند و مدل سازی کنند. در خصوص حبس زدایی در کشور ضرورت همکاری و همدلی سازمان ها و مردم ضروری است. در شرایط فعلی حکم بازداشت دادن و قرار وثیقه سنگین در موارد کم اهمیت صادر کردن یا قرار کفالت و این قبیل سخت گیری ها برای خانواده محکوم و برای جامعه فساد آور است و برای دولت هزینه آور و موجب فشار بر دستگاه قضایی است. لغو زندان های انفرادی، حذف لباس زندان و اعطای مرخصی های طولیل به محکومان مالی از جمله تحولات اساسی در راستای حبس زدایی است. تعبیر اسلام حبس است نه زندان، حبس یک محدوده بازتر از زندان است که در آن شخص محبوس منزل و کار خود را دارد و خود و خانواده اش از حقوق و آداب خاصی برخوردار است و در اسلام فقط سه یا شش جرم وجود دارد که مجازات زندان برای آن تعیین شده است. نباید اگر علیه کسی شکایت شد، فوراً قرار وثیقه صادر کرد و اگر نداشت او را به زندان فرستاد این کار حرمت انسان ها را ازین می برد. یکی از مشکلات فعلی سازمان زندان ها نقل و انتقال زندانیان به دادگاه و بالعکس است چرا در زندان ها یک اتاق تله کنفرانس درست نکنیم تا متهم در آن بنشینند و قاضی یا بازپرس سؤالات خود را از او بکنند بدون اینکه نیاز به احضار او باشد، در وضع فعلی زندانی را همراه با دو سرباز محافظ با غل و زنجیر و با وضع بد و ناهنجاری به دادگاه می برند و جلوی مردم در راهروها نگه می دارند یا در بعضی از جاها زندانی را در قفسی می گذارند. یکی از راه ها برای حبس زدایی

افزایش مرخصی زندانی‌ها است. ضرورت توجه به نوجوانان و جوانان در صدور احکام زندان در راستای سیاست حبس زدایی. ستاد دیه، نهادی خودجوش و پایدار است. (شیخی منش، ۱۳۸۹، ص ۷۵).

در قرآن کریم آیه ۱۵ سوره نسا چنین آمده وَاللّٰتِیْ یَاْتِیْنَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِّسَائِكُمْ فَاسْتَشْهَدُوا عَلَیْھِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَھَدُوا فَاَمْسِكُوھُنَّ فِی الْبُیُوتِ حَتّٰی یَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ یَجْعَلَ اللّٰهُ لَھُنَّ سَبِیْلًا در تفسیر این آیه اختلاف نظر وجود دارد. بسیاری از فقها و مفسرین معتقدند در اسلام در ابتدا عقوبت زن زناکار حبس بوده است. منتهی حبس در منزل و عبارت فَاَمْسِكُوھُنَّ فِی الْبُیُوتِ اشاره به آن است. بعداً حد رجم و جلد تشریع شده و مجازات حبس برداشته شد و آیه فوق نسخ شد (وسائل الشیعه، ۶۷/۲۸،) و همچنین آیه شریفه در آیه ۳۳ سوره مائده، از مجازات‌های محارب نفی بلد ذکر شده است. (ینفوا من الارض) که در تفسیر آن اختلاف نظر است. اکثر فقهاء و مفسرین شیعه مقصود از آن را تبعید دانسته‌اند، لکن برخی فقهاء و مفسرین مقصود از آن را حبس دانسته‌اند. در کتاب وسائل، از عیاشی از ابی جعفر محمد بن علی الرضا (ع) در ضمن حدیثی، چنین آمده است: فان كانوا اخافوا السبیل فقط و یقتلوا احدا و لم يأخذوا مالا امر بایداعهم الحبس قال: ذلک معنی نفیهم من الارض باخافتهم السبیل (حرعاملی، ۱۴۱۶: ۳۱۲/۲۸) نیز اشاره به این امر دارد از جمله روایات مورد استناد گروه دوم، روایتی است که از امام جواد (ع) نقل شده است: فان كانوا اخافوا السبیل فقط و یقتلوا احداً و لم يأخذوا مالا امر بایداعهم الحبس. قال: ذلک معنی نفیهم من الارض باخافتهم السبیل. (همان: ۳۱۲/۲۸) اگر محاربان تنها راه زنی و ایجاد وحشت کرده و کسی را نکشته و مالی را نگرفته‌اند، امام دستور می‌دهد که ایشان را حبس کنند. فرمود: این است معنای نفی ایشان از زمین در صورت راهزنی. در مقام ارزیابی میان این دو نظر، گفته شده به فرض صحت سند روایات هر دو گروه، تعارض رخ می‌دهد و چون این نظر که مقصود از نفی بلد حبس است موافق با عامه است، روایات گروه دیگر ترجیح داده می‌شود و در نتیجه نمی‌توان از این آیه مشروعیت حبس را به دست آورد، مگر این که قائل شویم تعارضی میان این دو دسته روایات وجود ندارد. چراکه یکی مثبت تبعید و دیگری مثبت حبس فقط است و این دو بر نفی هم دیگر دلالتی ندارند تا تعارض حاصل شود. (طبسی، ۱۴۱۶: ۳۵۸-۳۵۹)

روایات متعددی است که می‌توان از آن مشروعیت حبس را فی الجمله به دست آورد. در این میان گاه حبس به عنوان مجازاتی حدی بیان شده است و گاه به عنوان مجازاتی تعزیری که در ادامه بیشتر مورد بحث قرار می‌دهیم با توجه به مطالب گفته شده محقق در نظر دارد به بررسی مستندات فقهی حبس زدایی بپردازد.

۱-۲- ضرورت و اهمیت موضوع تحقیق

بحران تورم کیفری و به تعبیری دیگر افزایش جمعیت کیفری، نمایانگر عدم موفقیت نهاد مجازات حبس است و منشأ آن از یک سو، به جهت جرم انگاری افراطی مجازات حبس در رویکرد تقنینی پیشین ایران و از سوی دیگر به دلیل عدم موفقیت زندان در پیشگیری از جرم و تکرار جرم و آثار تبعی بر خانواده و اطرافیان زندانی و همچنین روح و روان وی است. علاوه بر این وضعیت نابسامان اقتصادی زندانیان و خانواده آن‌ها، زمینه مساعد جرم زایی را در چنین خانواده‌هایی فراهم می‌آورد.

برون رفت از این بحران مستلزم اتخاذ تدابیری از سوی سیاستگذاران در دو مقوله جرم زدایی و کاستن از مداخله‌های کیفری و بازنگری در نظریه مجازات‌ها به ویژه زندان است. چراکه اساساً از دیدگاه جرم شناسانه، وقوع بسیاری از جرائم به سبب ناتوانی جامعه و نهادهایی است که وظیفه اجتماعی کردن و مهیا نمودن فرد برای انطباق با جامعه را بر عهده داشته‌اند، از این رو اعمال مجازات‌ها به خصوص زندان در جهت ترمیم این نقیصه و باز اجتماعی مجدد مجرمین توجیه می‌یابد، حال آنکه در عمل چیزی جز مکانی جرم زا از زندان مشاهده نشده است. رویکرد حبس زدایی که محور کلام بسیاری از مسئولین قضایی در سال‌های اخیر بیانگر درک وضعیت حال حاضر زندان‌هاست، از این رو با چنین پس زمینه فکری، قانون جدید مجازات اسلامی مورد تصویب واقع گشت. نظر به وضعیت حاضر زندان‌ها و تحلیل‌های جرم شناسانه در خصوص پدیده زندان عنوان نماد بارز مجازات و تأثیر آن بر خانواده‌های زندانیان و مجرم اقتضا می‌کند که با نگاهی برون گرایانه نسبت به رهیافت فعلی قانونگذار در قانون مجازات اسلامی تجزیه و تحلیل صورت گیرد. بر اساس اهمیت و ضرورت مطالعه در رویکرد حبس زدایی در پیکره نظام کیفری ایران، در تحقیق حاضر حبس و حبس زدایی را از منظر فقه جزایی اسلام و قانون مجازات اسلامی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و فرصت‌ها و چالش‌هایی که در قبال اعمال رویکردها و سیاست‌های حبس زدا متصور می‌شود را بازشناسی خواهیم نمود.

در حوزه موضوع مذکور مطالعات صورت گرفته از چند خصیصه برخوردار بوده است بدین توضیح که در عمده کارهای صورت گرفته نگاهی بخشی و جزئی نگری در پژوهش در قالب توجه صرف به برخی از نهادهای جایگزین حبس بدون در نظر گرفتن کلیت امر است بدین توضیح که سیاستگذاری تقنینی به عنوان هدفی کلی در مبارزه با پدیده تورم کیفری و گسترش تفکر حبس زدایی مغفول واقع گشته است و در مواردی هم که به بررسی مبانی مشروعیت جایگاه حبس و بحث حبس زدایی از دیدگاه شریعت توجه شده است سازوکاری عملی در جهت تقنین راه حلی در قالب نهادهای جایگزین پیش بینی نشده است. نظر به وضعیت حاضر زندان‌ها و تحلیل‌های جرم شناسانه در خصوص پدیده زندان به عنوان نماد بارز مجازات و تأثیر آن بر خانواده‌های زندانیان و مجرم اقتضا می‌کند که با نگاهی برون‌گرایانه نسبت به رهیافت فعلی قانونگذار در قانون مجازات اسلامی تجزیه و تحلیل صورت گیرد و از این منظر که چند صباحی بیش از تصویب این قانون نمی‌گذرد بر اهمیت این موضوع بیش از پیش می‌افزاید.

۱-۳-۳-اهداف تحقیق

۱-۳-۱-هدف اصلی

بررسی حبس زدایی از منظر فقه جزایی اسلام

۱-۳-۲-اهداف فرعی

- راهکارهای مورد توجه فقه در راستای حبس زدایی
- قوانین جزایی ایران در رابطه با حبس زدایی با تاکید بر دیدگاه فقهی

۱-۴-سؤالات تحقیق

۱-۴-۱-سؤال اصلی

مهم‌ترین مصادیق حبس زدایی در فقه جزایی اسلام کدامند؟

۱-۴-۲-سؤالات فرعی

- آثار حبس زدایی از منظر فقه جزایی اسلام چیست؟
- راهکارهای مورد توجه فقه در راستای حبس زدایی کدامند؟
- تأثیر قوانین جزایی ایران در رابطه با حبس زدایی با تاکید بر دیدگاه فقهی چگونه است؟

۱-۵-پیشینه پژوهش

موسوی عبدل آبادی (۱۴۰۰) پژوهشی تحت عنوان آثار تصویب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری بر مرور زمان شکایت انجام داد به گفته نویسنده مقاله وفق ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ هرگاه شاکی ظرف مدت یک سال از تاریخ آگاهی از وقوع جرم اقدام به طرح شکایت کیفری ننماید حق شکایت کیفری وی ساقط می‌گردد، مقرر قانونی مزبور در حقوق کیفری اصطلاحاً مرور زمان شکایت کیفری نامیده می‌شود. مرور زمان از جمله مواردی است که در صورت حصول شرایط قانونی آن مقام تحقیق امکان رسیدگی به بزه ارتكابی را ندارد و فارغ از صحت موضوع مطروحه و بدون ورود به ماهیت شکایت، باید حسب شق (ث) ماده ۱۳ قانون آیین دادرسی کیفری قرار موقوفی تعقیب متهم یا متهمین را صادر نماید. یکی از ارکان مرور زمان شکایت کیفری قابل گذشت بودن بزه ارتكابی می‌باشد که امروزه با تصویب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری و تبدیل بسیاری از جرائم غیرقابل گذشت به قابل گذشت اختلافاتی را در این خصوص پدید آورده است. حال باید بررسی نمود که تحولات قانون کاهش مجازات حبس تعزیری چه اثری بر مرور زمان شکایت کیفری دارد؟ طبیعتاً تفسیر به نفع متهم و عطف به ماسبق شدن قوانین شکلی کیفری موضوع مواد ۱۰ و ۱۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اقتضا می‌نماید شکایاتی که پس از تصویب قانون

یادشده به محاکم دادگستری ارجاع می شود و تاریخ بزه مقدم بر تصویب قانون مذکور می باشد و مضافاً سابق بر آن به زهی غیرقابل گذشت بوده و سپس با اصلاح ماده ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی قابل گذشت گردیده اند در صورت حصول شروط ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی مشمول مرور زمان شکایت کیفری گردند.

علیزاده و همکاران (۱۴۰۰) پژوهشی تحت عنوان رویای حبس زدایی تا جوانب بازدارندگی و بی کیفری مجازات در پرتو قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹ انجام دادند به گفته نویسنده مقاله قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹ کاستن قدرت بازدارندگی کیفر و کمک به بی کیفرمانی مجرمان است. از سوئی دیگر تأثیری چندانی بر کاهش جمعیت کیفری زندان ندارد. زیرا تولید جرم و حبس نتیجه یگانه کیفرهای طولیل نیست که با کاستن آن از جمعیت کیفری به نتیجه دلخواه برسد. بلکه مولفه های اصلی مولد جرم و توجه به جایگزین های حبس باید مورد بررسی قرار گیرد.

روستایی و رحمانیان (۱۴۰۰) پژوهشی تحت عنوان مدنی سازی حقوق کیفری در پرتو قانون کاهش مجازات حبس تعزیری انجام دادند به گفته نویسنده مقاله بررسی قانون اخیرالتصویب نشان دهنده تغییر مفاهیم مهمی در این جریان اصلاح تقنینی است که در این پژوهش آن را جریان مدنی سازی حقوق کیفری نامیده ایم. مصادیق این جریان را می توان بدین شرح برشمرد: یکم، افزایش تعداد جرائم قابل گذشت. دوم، تأثیر مسلم کنش شاکی بر ماهیت جرائم. سوم، تأثیر احتمالی کنش شاکی بر زوال عنصر قانونی جرم. چهارم، منوط کردن بقا یا لغو مجازات های تکمیلی و تبعی به گذشت شاکی و پنجم، نقش شاکی در تعیین صلاحیت و حدود اختیارات مرجع رسیدگی کننده. در این پژوهش، با استفاده از روش تحلیلی، تغییر نگرش قانون گذار کیفری مورد بررسی قرار گرفته است. یافته های پژوهش اثبات کننده فرسایش مرزهای حقوق کیفری و نزدیک شدن مفهوم شاکی به خواهان و به تبع آن شکوائیه به دادخواست است که در نتیجه تغییر دیدگاه قانون گذار به جایگاه بزه دیده در حقوق کیفری و تأثیرپذیری جرم کیفری از ضرر مدنی رخ داده است.

پرویز خانلو و عابدی (۱۳۹۹) پژوهشی تحت عنوان تحلیل حبس زدایی به عنوان سیاست نوین جرم شناسی انجام دادند به گفته نویسنده مقاله با توجه به توالی فاسدی که حبس و حبس گرایی به دنبال داشت، کارگزاران قضا را به یافتن راه حلی برای گریز از این بحران واداشت، به طوری که با شکل گیری جنبش حبس زدایی، سیاست جنایی کشورها به مجازات های جایگزین حبس روی آوردند.

ارشادی (۱۳۹۸) پژوهشی تحت عنوان سیاست حبس زدایی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ انجام دادند به گفته محقق در خصوص استفاده از مجازات حبس در دوران اخیر، همواره در بین حقوقدانان و دستگاه قضایی یک کشمکش و مجادله وجود داشته است که همه و همه نشان از یک ضرورت مهم و با اهمیت دارند. این ضرورت چیزی جز سیاست حبس زدایی نمی باشد. در سال های گذشته با بررسی عملکرد دستگاه قضایی در برخورد با معضلات و مشکلات حقوقی که مردم با آن سر و کار دارند، به خوبی مشاهده می شود که این قوه اقدامات مناسب و بی سابقه ای را در رابطه با حبس زدایی و استفاده از مجازات های جایگزین حبس شروع و

به ثمر رسانده است. زیرا با اجرای مجازات حبس، جمعیت کیفری زندان و تکرارکنندگان جرم به طور روز افزون افزایش می‌یابد و امروزه تردیدهای فزاینده‌ای نسبت به نقش کیفر سلب آزادی اعم از کوتاه مدت و بلندمدت و مشروعیت آن ایجاد گردیده و از رواج اولیه آن بیش از پیش کاسته می‌شود. اندیشمندان حقوق کیفری اکنون برای گریز از مشکلات زندان‌ها ضمن تحدید قلمرو این مجازات راه حل‌هایی را ارائه می‌کنند که فاقد معایب سلب آزادی بوده و در بردارنده کنترل، اصلاح، جبران و پیشگیری مناسب برای این مجازات باشد. یکی از مهم‌ترین روش‌ها برای تحدید این مجازات، تدابیر جایگزین می‌باشد که ضمن برآورده کردن هدف‌های کیفری، هزینه‌های مادی و معنوی اجرای مجازات زندان را کاهش می‌دهند. در این اندیشه به زندان به مثابه آخرین حربه نگریسته می‌شود و تا هنگامی که دیگر شیوه‌های کیفردهی دسترس پذیر و سودمند باشد توسل به زندان ناموجه تلقی شده است.

۱-۶- روش‌شناسی تحقیق

روش این پژوهش بنیادی و نظری است. این تحقیقات که گاه تحقیقات مبنایی یا پایه‌ای خوانده می‌شود، در جستجوی کشف حقایق و واقعیت‌ها و شناخت پدیده‌ها و اشیاء بوده که مرزهای دانش عمومی بشر را توسعه می‌دهند و قوانین علمی را کشف نموده، به تبیین ویژگی‌ها و صفات یک واقعیت می‌پردازند. در این تحقیقات ممکن است نظریه‌ای انشاء شود یا اصول، فرضیه‌ها یا قضایای نظریه‌ای مورد آزمایش قرار گیرد. در این راستا، هدف افزایش دانش در مورد موضوع مورد مطالعه است. روش مورد استفاده در این تحقیق روش تحلیلی - توصیفی با ابزار کتابخانه‌ای است. با این ابزار از طریق فیش‌برداری به تحقیق و تفحص در کتب و مقالات حقوقی، مجلات، سایت‌های اینترنتی علمی و حقوقی و آراء دادگاه‌ها پرداخته خواهد شد.

فصل دوم

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

۲-۱- تعاریف

۲-۱-۱- جرم

در اصطلاح، علی رغم تعاریف زیادی که از جرم شده هنوز هم این موفقیت بدست نیامده تا از جرم، آن چنان تعریفی به عمل آید که مورد قبول همگان قرار گیرد و در زمان و مکان واجد ارزش باشد و دلیل این امر نیز این است که پدیده جرم بر حسب نظر دانشمندان و محققان دارای مبانی و صور گوناگون بوده، به سخنی دیگر، آن چه که از نظر یکی جرم محسوب می شود بر حسب دیگری نه تنها ممکن است عنوان جرم به خود نگیرد، بلکه امکان دارد که حتی عملی پسندیده به شمار آید (شامبیاتی، ۱۳۸۴، ص ۲۱۳). عده ای از حقوق دانان معتقدند که نقص قانون هر کشوری در اثر عمل خارجی در صورتی که انجام وظیفه یا اعمال انرا تجویز نکند و مستوجب مجازات هم باشد، جرم نامیده می شود (تاج زمان، ۱۳۶۴، ص ۴۳) البته برخی حقوقدانان با تقسیمات جرم به کیفری، مدنی و قضایی، به تعریف جرم کیفری به معنای عام، اشاره نموده و آن را اینگونه تعریف نموده اند: جرم کیفری عبارتست از هر فعلی که به موجب قوانین کیفری انجام دادن و یا ترک آن با مجازات مقرر توأم باشد؛ مانند قتل، کلاهبرداری، سرقت، و غیره از حیث عنصر قانونی جرم کیفری بنا به اصل قانونی بودن جرائم، فعل خاصی است که در قانون تصریح شده است. و از حیث عنصر مادی جرم کیفری ممکن است مستقل از زیان و خسارتهای تحقق یابد (اردبیلی، ۱۳۸۶، ص ۱۲۱).

۲-۱-۲- جرم در اصطلاح فقهی

در اصطلاح عبارت است از هر نوع عملی که در شرع ممنوع، و دارای کیفر دنیوی، همچون حد، تعزیر، قصاص، دیه و کفاره و یا اخروی باشد؛ خواه در ارتباط با خود مجرم باشد، مانند ترک نماز و روزه و نوشیدن شراب و یا در ارتباط با دیگری، همچون ضرب و جرح و کشتن کسی. بنابراین، جرم در اصطلاح فقهی مرادف معصیت است. (طریحی، ۳۶۲، ش، ص ۱۵۳)

۲-۱-۳- زندان

زندان محلی است که در آن محکومانی که حکم آنان قطعی شده است با معرفی مقامات صلاحیتدار قضایی و قانونی برای مدت معین یا به طور دائم با هدف تحمل کیفر، حرفه آموزی، بازپروری و بازسازی نگه داری می شوند (آیین نامه اجرائی سازمان زندانها، ۱۳۸۴: ۱).

یکی از مجازات ها^۱ که برای مقابله با جرائم در جوامع مختلف بشری از آن استفاده می شود و در اکثر کشورهای جهان از مهم ترین ابزارهای دفاع اجتماعی در مقابل پدیده جرم و شخص مجرم به حساب می آید، زندان است. (مجیدی بیدگلی، و صفاکیش کاشانی، ۱۳۸۶، ص ۸۲) این واژه در لغت با کسر ز به معنی بندیخانه (محمد پادشاه ۱۳۳۶، ص ۲۲۵۳) و جایی که محکومان و تبهکاران را در آنجا نگاه داشته می شوند

¹ Sanctions